

Kas lemia sėkmingą skaitytojo „karjerą“?

Kodėl vieni vaikai tampa skaitytojais visam gyvenimui, o kiti knygas apeina iš tolo? Ar meilė skaitymui yra įgimta, ar vis dėlto išmokstama? Ir kokį vaidmenį šiame procese atlieka suaugusieji – tėvai, mokytojai, aplinka? Vaikų literatūros tyrėja ir knygų apžvalgininkė Inga Mitunevičiūtė savo pranešime „Knyga skaitmeninio amžiaus vertybių sistemoje: kontekstinis skaitymas ir skaitymo aplinkos kūrimas“ kviečia pažvelgti į skaitymą ne kaip į pareigą ar problemą, o kaip į ilgalaikį procesą – savotišką skaitytojo „karjerą“, kuri prasideda dar kūdikystėje. Pranešime aptariama gyvos kalbos svarba, ankstyvosios kalbinės patirties reikšmė, skaitančių tėvų pavyzdžio galia, asmeninės bibliotekos įtaka raštingumui ir tai, kaip sukurti aplinką, kurioje skaitymas tampa ne prievole, o natūraliu ir patraukliu gyvenimo įpročiu. Tai kvietimas suaugusiesiems prisiiinti atsakomybę – ne versti skaityti, o kurti aplinką, kurioje knyga tampa dialogu, atradimu ir malonumu.

Vaikai yra maži stebuklai ir tai, kas vyksta jų pirmaisiais gyvenimo metais, galima pavadinti didžiųjų galimybių laiku. „National geographic“ žurnale buvo pristatyti prieš 10 metų su kūdikiais atlikti tyrimai. Man didelį įspūdį padarė trys šio tyrimo aspektai: pirmasis aspektas yra neuronų jungtys, antrasis – kalbos formavimasis, trečiasis – gyvos kalbos svarba. Aš esu filologė, nelendu į neuromokslo specialistų lauką, bet tiesiog trumpai pasakysiu, dėl ko man pasirodė labai svarbus aspektas apie neuronų jungtis. Gimęs vaikas turi apie šimtą milijardų neuronų, bet tam, kad išsivystytų į skaitantį vaiką, tie neuronai turi susijungti. Neuronai jungiasi pasakiškais tempais per pirmuosius metus, ir jeigu vystytusi toliau taip, kaip vaikams iki penkerių metų, tai tikriausiai išprotėtume. Dar yra paauglystė, kiti etapai, kai viskas pasikeičia, o vėliau organizmas įjungia energijos tausojimo mechanizmą tarsi sakytų: aš pasiliksiu tik tai, kas man naudinga, ką aš patyriau, sužinojau, paliečiau, užuodžiau, pamačiau ir taip toliau. Tai reiškia, kad jungtys išlieka tada, kai jos pakartojamos, išgyvenamos, patiriamos ne vieną kartą.

Kaip kūdikiai „perpranta“ gramatiką

Antras svarbus dalykas – nelinijinis požiūris į kalbos vystymąsi. Anksčiau mokslininkai manė, lingvistiniuose ir kitokiuose kalbos mokymo vadovėliuose galėdavai atrasti, kad kalba vystosi palaipsniui. Tai yra, vaikas pradeda skirti garsus, dėlioja skiemenis į žodžius, paskui į žodžių junginius. Ir toliau viskas sudėtingėja. Atlikus tyrimus su kūdikiais, dar nekalbančiais vaikais, paaiškėjo, kad yra kitaip. Tyrėjai kūdikiams leisdavo girdėti tam tikrą garsų seką. Labai

supaprastinant, tai gali būti ABB arba AAB, kokių nors žodžių junginiai, pavyzdžiui, *mama, mama, tėtis* arba *mama, tėtis, tėtis* ir taip toliau. Kelių mėnesių kūdikiai sugebėdavo tuose junginiuose atskirti vieną žodį nuo kito. Ką gi tai reiškia? Dažnumas, pasikartojimai yra gramatikos pagrindas. Vadinasi, kalba vystosi fonologiniu pagrindu, o ne linijiniu būdu, kai iš pradžių suvokiami garsai, paskui skiemenys, po to žodžiai. Viskas vyksta iš karto, vaikai labai ankstyvame amžiuje iš karto gali tam tikru lygmeniu įsisavinti gramatiką. Kūdikiai yra genijai, nes per pirmuosius savo gyvenimo mėnesius gali atskirti bet kurios kalbos garsus. Labai geras pavyzdys yra japonų kalba. Japonai turi kelis garsus (l, r), kurių netaria, ir tas netarimas, negalėjimas atskirti tų garsų susiformuoja nuo šešių iki maždaug dvylikos mėnesių! Smegenys susifokusuoja į gimtąją kalbą, susiaurina, tad kuo daugiau skirtingų kalbų kūdikis išgirs per pirmuosius mėnesius, tuo didesnė tikimybė, kad jis bus gabesnis kalboms. Vadinasi, jam reikia išgirsti kuo daugiau kalbų. Ir čia labai svarbus trečiasis aspektas – gyvos kalbos reikšmė.

Buvo atliktas eksperimentas, kai devynių mėnesių kūdikius bandė išmokyti skirti mandarinų kalbos garsus. Eksperimente buvo trys grupės. Viena grupė turėjo gyvus mokytojus, antra grupė girdėjo vaizdo ir garso įrašus, o trečioji grupė girdėjo tik garso įrašus. Hipotezė buvo tokia, kad tie, kurie turi gyvą mokytoją, ir tie, kurie turi garso ir vaizdo įrašus, pasieks daugmaž vienodų rezultatų. Pasirodė visiškai kitaip – tie, kurie turėjo gyvus mokytojus, pradėjo reaguoti į naują kalbą, kažką joje atskirti, o tie, kurie matė vaizdą su garsu, ir tie, kurie girdėjo tik garsą, nepasiekė visiškai nieko. Vadinasi, gyvos kalbos niekas negali pakeisti. Tai štai šie trys dalykai man pasirodė labai svarbūs: neuronų jungtys, kalbos vystymasis nelinijiniu būdu ir tai, kad niekas nepakeis gyvos kalbos.

Žodžių skirtumas, lemiantis startą mokykloje

Viena kolegė dalijosi asmenine patirtimi, kad su savo mažu vaiku kalbėdavo ne gugu, kuku, bet sudėtingais sakiniais su sudėtinga leksika. Ji abejojo, ar nepadare klaidos. Ne, jokios klaidos nebuvo, nes vaikas ankstyvajame amžiuje turi išgirsti kuo daugiau ir kuo įvairesnių kalbos klodų. Apskritai su jais reikia labai daug kalbėti. Vieno tyrimo metu apskaičiuota, kad vaikai, su kuriais buvo daug kalbama, per valandą vidutiniškai išgirdavo daugiau nei 2000 žodžių, o vaikai iš šeimų, kur buvo mažai bendraujama, vos 600 žodžių (tyrimo metu tirti vaikai nuo 9 mėn. iki 3 metų amžiaus). Tas didžiulis skirtumas akumuliuojasi kiekvieną dieną, o paskui vaikai su tokia skirtinga kalbos patirtimi eina į pirmą klasę. Švedai darė tyrimą, skaičiavo žodyno turtingumą tarp vaikų iš skaitančių ir neskaitančių šeimų. Galimas rezultatas einant į mokyklą: 7000 žodžių neskaitančiose šeimose, 17000 žodžių skaitančiose. Skirtumas – 10 000

žodžių! Ką tada daryti mokytojui, kai tokie skirtingi vaikai, juos vis tiek reikia vienoje klasėje mokytį.

Mes nesame gimę skaitytojais

Vaikai yra genialios būtybės, iki tam tikro amžiaus jie gali išmolti bet kurią kalbą ir bet kiek kalbų, bet tam reikia sudaryti palankią kalbinę aplinką, kuri padėtų sukurti reikiamas neuronų jungtis. Neuromokslininkai sako, kad evoliuciškai mes nesame skaitytojais. Tam, kad išgyventumėme, skaityti nereikia taip, kaip mums reikia kvėpuoti, valgyti, dar pora gyvybiškai svarbių funkcijų. Pacituosiu, kad neiškraipyčiau, man labai svarbi ši mintis, kad mes nesame genetiškai užprogramuoti būti skaitytojais: „Skaitymas ir rašymas yra žmonijos išradimai. Parengti mūsų smegenis šiam tikslui truko daugelį tūkstantmečių. Tiesa ta, kad kiekvieno individo smegenys turi išgyventi šią patirtį.“ (*Aidan Chambers*).

Tiesa ta, kad kiekvieno individo smegenys turi išgyventi šią patirtį, kiekvienas vaikas turi pereiti tą patį procesą ir jam vienodai sunku, kaip ir prieš 100 metų, išmolti skaityti. Kad vaikas taptų sėkmingu skaitytoju, priklauso nuo mūsų, suaugusiųjų, nes mes esame tie, kurie kuriame tą mokomąją aplinką. Svarbu prieš pereinant prie skaitymo aplinkos užfiksuoti kelis faktus: niekada ne per anksti pradėti skaityti; tam tikrame etape nesvarbu, kas skaitoma, o svarbu, kiek įvairi yra vartojama leksika, todėl ypač ankstyvame amžiuje tinka skaityti viską – nuo žodynų iki receptų knygų; knygos tampa svarbios tam tikrame raidos etape, kai pradedamas sieti vaizdas su garsu; knygų, net jei tai paveikslėlių knygos, sintaksinės struktūros ir leksika yra turtingesnės nei šnekamoji kalba.

Skaitantys tėvai – stipriausia strategija

Kas ta skaitymo aplinka, kokios jos sudedamosios dalys? Visų pirma, namai ir skaitantys tėvai arba suaugusieji, kurie yra šalia. Man teko matyti daug tyrimų, viena mintis kartojasi beveik kiekviename tyrime: pati geriausia skaitymo skatinimo strategija pasaulyje yra skaitantys tėvai. Jeigu nori užauginti skaitytoją, pats juo ir būk. Jei tėvai skaito tik laikraščius arba tik banko sąskaitas, arba tik tada, kai nusprendžia patobulinti kvalifikaciją, toks skaitymas neduos rezultatų. Su skaitymu turi būti toks santykis, kai mėgaujamesi skaitymu, o dar geriau, jeigu mėgaujasi visi kartu.

Be to, yra labai svarbi asmeninė biblioteka. Prieš maždaug 10 metų buvo atliktas didelio masto – 160 000 respondentų iš 31 šalies – tyrimas, rezultatai buvo labai įdomūs. 16 metų paauglių klausta, kiek jie turi knygų namie ir paskui tyrinėtas jų raštingumas. Raštingumas,

plačiaja prasme, ne tik ar moka rašyti ir skaityti, bet ir skaitmeninis technologinis, kritinis mąstymas ir pan. Pasirodė, kad tų, kurie turėjo asmenines bibliotekas ir skaitė, raštingumo įgūdžiai, kalbame apie įgūdžius, ne žinias ar diplomus, buvo tokie pat, o kai kuriais atvejais dar geresni negu tų, kurie turėjo aukštąjį išsilavinimą, bet buvo neskaitantys. Asmeninė biblioteka yra labai svarbi, ir yra magiškas skaičius – 80 knygų, kurios ten turėtų būti. Tai yra tokia kritinė riba. Kuo daugiau knygų, tuo rezultatai yra geresni. Jau minėjau, kad mažiausiems reikia knygų, bet iki tam tikro amžiaus ne visai svarbu, kokių.

Skaitymas kaip įprotis, o ne prievolė

Į skaitymą žiūrima kaip į dalyką, su kuriuo reikia susitvarkyti: ką dabar daryti su tais vaikais, kurie neskaityt, arba kaip priversti juos skaityti ir taip toliau. Mano mintis tokia: reikia pakeisti tą paradigimą, o liaudiškai tariant melodiją, ir pasakyti, kad skaitymas yra įprotis, kurį reikia sukurti nuo mažų dienų ir paversti jį madinga veikla. Knygos turėtų būti visur – vežimėlyje, automobilyje, vonioje, smėlio dėžėje ir kur tik nori. Dar geriau, kai jos yra įkontekstintos, tai yra, susietos su tuo, kokia veikla vyksta. Jeigu aš einu valgyti, tai virtuvėje aš tikriausiai receptų knygą rasiu. Jeigu einu sportuoti, tai gal mokyklos rūbinėlėje, pavyzdžiui, rasiu knygą apie futbolą ir panašiai. Nereikia atsieti skaitymo nuo gyvenimo, nes skaitymas ir yra gyvenimas, labai reikšminga jo dalis. Ir kas sakė, kad mes skaitydami negyvename? Gyvename dar pilniau, bet mums tiesiog reikia atsisakyti mintyse tos opozicijos. Na ir skaityti turi tapti tokiau pat įpročiu, kaip valytis dantis.

Magiškas skaičius – skaitymas vaikams 15 minučių per dieną. Nelabai svarbu, kad jos būtų iš karto, nes vaikų dėmesio koncentracija vis mažėja, tai tos 15 minučių gali būti išskirstytos į kelis etapus, bet svarbu, kad jie įvyktų. Skaityti prieš miegą svarbu, bet dar svarbiau – ką. Jeigu skaitysime nuotykius, fantazijas, tai smegenys gali taip suaktyvėti, kad apie miegą nebebus ir kalbos. Na ir, kas man atrodo labai svarbu, kad knygose yra labai svarbu atrasti save ir savo pasaulį. Tuo pagrįsta visa biblioterapija, kai knygose atpažįsti save, išgyveni su herojais tuos pačius likimus, jausmus ir išmoksti spręsti situacijas. Kalbant apie visai mažus vaikus, yra tokia *Mirrors and Windows* (Veidrodžių ir langų) teorija. Veidrodžiai reiškia, kai atrandi save, o langai – kai atrandi pasaulį. Prieš atrandant pasaulį reikia pirmiausia atrasti save.

Mačiau gražiai nupieštą abėcėlę, dabar Lietuvoje labai gražias knygas vaikams leidžia. Toje abėcėlėje prie c raidės nupiešta cikada. Aš pati cikadą vieną kartą gyvenime tesu mačiusi, jau būdama suaugusi. Aišku, daug vaikų yra pabuvoję užsieniuose, bet kiek vaikų nebuvo

išvažiavę ir nieko panašaus negali įsivaizduoti. Tad kultūrinė tapatybė yra svarbi, atrasti save svarbu, o paskui tai tampa tramplynu į pasaulio pažinimą.

SAVO knygos paieška

Pradinukai yra labiausiai skaitanti vaikų grupė. Jiems dar įdomu, jiems dar nauja, jie dar klauso mokytojų rekomendacijų. Skaitymas tampa įrankiu – iki tol jie mokėsi skaityti, o dabar skaitymas tapo tuo, kad jau gali skaityti knygas ir gauti žinių. O ką daryti su tais visai neskaitančiais vaikais? Yra labai svarbu, kad jie atrastų SAVO knygą. Kiekvienas vaikas yra labai skirtingas, labai unikali asmenybė. Nagrinėjant vaiko gyvenimo pomėgius, su vienu gal pavyks atrasti, pavyzdžiui, knygą apie mėgstamiausią futbolo žaidėją, paaugliui gal bus įdomu ankstyvųjų paauglių meilės nuotykių, trečiam – apie gyvūnų gelbėjimą ar knyga apie vienaragių. TĄ knygą svarbu atrasti dirbant kartu su vaiku ir prisitaikant prie jo individualių poreikių. Na, ir jeigu tai neįvyksta, čia irgi labai dažna situacija, kai prie manęs po kiekvieno tokio pranešimo ir seminario kas nors, dažniausiai mama, prieina ir sako: „Žinokit, mes labai skaitanti šeima, mes turime daug knygų, einame į renginius, knygų mugės, bibliotekas, o iš trijų vaikų du skaito, o vienas – ne.“ Ir ką dabar daryti? Atsakymas – universalių patarimų nėra. Matyt, nesusiformavo ta neuronų jungtis, kuri reiškia, kad skaitymas yra malonu. kažkas įvyko vaikystėje, gal malonumai buvo atrasti kitoje srityje. O gal tas skaitymas buvo kaip bausmė. Svarbi užduotis pradinio amžiaus vaikams nenužudyti malonumo ir noro skaityti. Dažnai sakoma, kad tie privalomieji literatūros sąrašai žudo norą skaityti. Aš pati buvau vaikas, kuris nuo pirmo iki paskutinio punkto perskaitydavo knygas ir labai didelį malonumą jausdavau. Vaikai yra skirtingi, į tai reikia atsižvelgti, o čia jau kiekvieno mokytojo ir suaugusiojo, kuris yra šalia, užduotis.

Ar verta leisti skaityti „šlamštą“?

Dar vienas nuolat kylantis klausimas: ar geriau neskaityti nieko ar skaityti šlamštą, kas yra visokie nevykėliai ir kiti, nevardysiu, kad neįžeisčiau autorių. Man pačiai teko susidurti su vaikais, kurie skaitė daug, bet skaitė labai daug šlamšto. Aš vedžiau knygų klubą ir ateidavo tokia mergaitė, kuri buvo tikra knygų graužtukė, bet jau tokias nesąmones skaitydavo, kad na dieve padėk, iš suaugusio žmogaus perspektyvos žiūrint. Svarsčiau, ką daryti, geras vaikas, tiek daug skaito, bet kaip pakreipti vertingesne kryptimi, kad turinio, estetinių dalykų, meno, vertybių daugiau iš knygų gautų. Užklasinio skaitymo sąsiuvinyje ji turėdavo aprašyti perskaitytas knygas. Labai nemėgo to daryti, nurašydavo nuo viršelio informaciją, o dar labiau nemėgo piešti piešinuko. Mes susitarėme, kad jeigu ji savo žodžiais parašys apie tas knygas,

tai aš jai nupiešiu piešinį. Gal ir nelabai pedagogiška, bet suveikė. Paskui sutarėme, kad vieną savaitę mes abi skaitome tą, ką ji išrinks, o kitą savaitę skaitome, ką aš išrinksiu, nesvarbu, patinka ar nepatinka. Po kelių mėnesių jos pasirinkimas mane apstulbino, nes jis buvo toks, kad aš ir pati tą knygą būčiau pasiėmusi skaityti. Vadinasi, skonis pamažu yra formuojamas. Mes kiekvieną kartą kalbėdavomės: o kas tau toje knygoje patiko? O jeigu mes dabar palygintume, kur buvo geriau? Klausimai, ypač kai jie gimsta iš palyginimo tarp vertingesnės literatūros ir to šlamštelio, protingus vaikus padeda slinkti tos literatūros, kuri yra vertingesnė, link.

Mano vienas geras draugas, vaikų psichologas, pasakė frazę, kurią aš kartoju kiekviename pranešime: nepalikite vaiko vieno su knyga. Tai reiškia, kad knyga turi būti dialogas. Nebent vaikas yra labai savarankiškas, nori pats skaityti ir nenori jokio suaugusiojo šalia. Kitas svarbus dalykas – skaitanti mokykla. Pati dirbau mokykloje, kurioje siekiau įgyvendinti skaitančios mokyklos idėją, kur skaitymas būtų natūrali gyvenimo dalis, o ne kažkas atsieta. Toje mokykloje sukūriau bibliotekas, skirtas pradinukams, gimnazistams ir mokytojams. Skaitančioje mokykloje yra ir skaitymo pamokos, kai visi tik skaito, skaitymo pertraukos. Švedai turi skaitymo atostogas.

Skaitymo duobės paauglystėje

Paauglystėje išrinka skaitymo duobės, išrinka regresas, nes smegenys keičiasi, transformuojasi asmenybė, atrandami nauji užsiėmimai, ieškoma draugų pagal interesus. Paaugliui, kuris nuo vaikystės turėjo įprotį skaityti, iš tos neskaitymo duobės išlipti bus lengviau. Gali būti, kad ir nebeišlips, pavyzdžiui, gros gitara visą gyvenimą ir bus superžvaigždė, irgi nieko blogo... Kaip padėti tą visą laikotarpį pereiti ir išlipti iš neskaitymo duobės? Padėti gali skaitančių draugų atradimas – labai svarbus kolektyviškumo, priklausymo jausmas (pavyzdžiui, knygų klubai). Aš pati paaugliams vedžiau knygų klubus ir galiu pasakyti, kad į juos ateina panašūs, bendraminčiai, ir labai džiugu, kad atranda vienas kitą.

Paaugliams labai svarbūs autoritetai (*role models*), kurie skaitymą teigia kaip vertybę. Čia aš sakau, kad yra svarbu išsiaiškinti, kas autoritetai yra paaugliams, kas yra tie žmonės, kurie jų klausytų. Aš pati dirbau srityje, kur reikėdavo generuoti idėjas projektams, ir ne vieną kartą susidūriau su situacija, kai siūlydavo: mes pakviesim Mamontovą, kad vaikams pakalbėtų apie knygas. O ar tie vaikai Mamontovo klauso, nebe labai rūpi. Kitas dalykas – „užkabinanti“ literatūra. Tokia literatūra yra labai sunkiai rašoma, labai sunku juos pajauti ir rašyti ta kalba, kuri paaugliams įdomi. Dar svarbu – jokios prievartos. Jie gali pasirinkti literatūrą kaip maištą

ir skaityti knygas, kurios, jų manymu, laužo suaugusiųjų pasaulio normas. Bet maištas prieš pasaulį gali tapti ir maištu prieš knygas. Atrasti save, savo pasaulį literatūroje – be galo svarbu, ir tai yra iššūkis rašytojams.

Kai mes pradėdame kalbėti apie suaugusių žmonių skaitymą, jų pagrindinis teiginys – skaityti nėra laiko. Į tai Danielius Pennacas, knygos „Kaip romanas“ autorius, atsakytų: „Skaitymo laikas visuomet yra pavogtas laikas. (Beje, visai kaip laikas, skirtas rašymui arba meilei.)“ Bet jeigu meilei randame laiko, tai gal ir skaitymui rasime? Ir paskutinė mintis yra irgi iš vienos puikios knygos. „Pasak Umberto Eco, knygos priklauso tai pačiai kategorijai kaip šaukštas, plaktukas, ratas ar žirkklės – vieną sykį juos išradus, nebebus nieko geresnio.“ (Irene Vallejo „Knygos gimimas“). Labai ačiū už dėmesį.

Inga Mitunavičiūtė pranešimą skaitė Povilo Višinskio bibliotekoje vykusioje diskusijoje „Skaitymo transformacija skaitmeniniame amžiuje“.